

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 79 Ağustos 2021 & Volume: 14 Issue: 79 August 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MEYYÂFÂRİKÎN'İN İSLAMLAŞMA SÜRECİ VE MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŐKİLERİ BAĞLAMINDA: SILVAN KELDÂNÎ KİLİSESİ İNŞA

*IN THE CONTEXT OF MAYYÂFÂRİQÎN'S ISLAMIZATION PROCESS AND MUSLIM-NON-MUSLIM
RELATIONS: SILVAN CHALDEAN CHURCH CONSTRUCTION EXAMPLE*

Ömer Aktaş*

Öz

İslam fetihlerinin başlaması yeni yerleşim yerlerinin yanında farklı kültürden ve dinden olan insanların, Müslümanların yönetimine girmesini sağlamıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri eski adı Meyyâfârikîn olan Silvan tecrübesidir. Hz. Ömer döneminde fethedilen Meyyâfârikîn, Osmanlı Devletinin son yıllarına kadar sosyal, kültürel, etnik ve dinsel zenginliğini korumuştur. Öyle ki, burada yaşayan gayrimüslimler Müslümanların hoş görüsünden istifade etmiş ve dinlerini ibadethanelerinde özgürce yaşamışlardır. Tarihi süreç içerisinde İslâm toplumları hariç pek çok toplumda görülen zulüm ve şiddetin yanında dini ve siyasi baskı gayrimüslimlere uygulanmamıştır. İşte bu makalemizde, İslâm'ın ve Müslümanların gayrimüslimlere hoşgörüsünün en güzel örneklerinden biri olan ve 19. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Silvan Keldânî Kilisesi inşa süreciyle ilgili konular üzerinde durulacaktır. Çalışmada ilk önce Meyyâfârikîn hakkında tarihsel bilgiler verilecek ardından ise kilise inşasıyla ilgili bilgiler arşiv belgelerinden istifade edilerek izah edilmeye çalışılacaktır. Elde edilen bilgiler kronolojik bir yaklaşımla ele alınacak ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Osmanlı Devleti, Gayrimüslim, Meyyâfârikîn, Keldânî Kilisesi.

Abstract

The beginning of Islamic conquests, next to new settlements, allowed people of different cultures and religions to enter the rule of Muslims. One of the best examples of this is the Silvan experience, whose former name was Meyyâfârikîn. Meyyâfârikîn, conquered during the reign of Hz. Omar, maintained its social, cultural, ethnic and religious wealth until the last years of the Ottoman Empire. So much so that non-Muslims living here have benefited from the tolerance of Muslims and lived their religion freely in places of worship. In addition to the persecution and violence seen in many societies, except Islamic societies, during the historical process, religious and political pressures were not applied to non-Muslims. Here in this article topics will be discussed about the construction process of Silvan Chaldean Church, which is one of the best examples of Islam and Muslims' tolerance towards non-Muslims and was built in the last quarter of the 19th century. In the study, firstly, historical information about Meyyafarikin will be given, and then the information about the construction of the church will be tried to be explained by making use of archive documents. The information obtained will be handled and evaluated with a chronological approach.

Keywords: Islamic History, Ottoman Empire, Non-Muslim, Mayyâfâriqîn, Chaldean Church.

1. GİRİŞ

Zımmî (çoğulu zimem) ifadesi, birçok anlamının yanında “kendisine güvence verilen, koruma altına alınan, himaye edilen kişi” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu terim/deyim Dârüİslâm olarak ifade ve kabul edilen İslâm ülkesinde Müslümanlarla beraber yaşayan ve vatandaş olarak kabul edilen başka din mensupları için kullanılmaktadır. İslam topraklarında Müslümanlar haricinde yaşayan din mensuplarını ifade etmek için gayrimüslim tabiri de kullanılmaktadır. Bu tabir ise, kâfir (çoğulu kâfirûn, küffâr, kefere) gibi kelimelerle ifade edilen İslâm dinine inanmayan bütün grupları kapsamaktadır.

Zimmet, gayrimüslimlerin cizye verip İslâm egemenliğini tanıyıp itaat etmelerine karşılık İslam topraklarında yerleşmesine izin verilmesi, hem dışardan hem de Müslümanlardan gelebilecek saldırılara karşı Müslümanlarca himaye edilip korunmaları yükümlülüğünü ifade eden bir durumdur. Zımmî veya ehlü’z-zimme olarak da ifade edilen gayrimüslimlerin Müslümanlarla ilişkilerini, birlikte yaşama hususlarını, İslâm toplumu içerisindeki hareket alanlarını Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in uygulamaları belirlemiştir. Kur’an ve sünnetle belirlenen bu hususlar Allah Rasûlünün vefatından sonra idareye gelen halifeler tarafından da bilfiil uygulanmış; vahiy ve sünnetin müsaade ettiği ölçüde/alanlarda halifelerin şartlara/ihtiyaca binaen yeni uygulamalarıyla da bu sistem sonraki Müslüman devlet ve yöneticilerine tevarüs etmiştir.

İslâm dini, dini kabul konusunda insanlara baskı yapılmasını yasaklamış ancak Müslümanlarla savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayanlarla iyi ilişkiler kurulmasını ve kendilerine adaletli davranılmasını istemiştir. Vahyin ortaya koymuş olduğu bu ilkeler doğrultusunda hareket eden Hz. Peygamber ve Müslümanlar, kendi toplumlarında başka din mensuplarının can, mal ve namus güvenliklerinin yanında inanç hürriyetine de sahip olarak yaşamalarına izin vermişlerdir. Bu anlamda Hz. Peygamber’in Yemen, Necran, Tebâle, Cüreş, Tebûk, Eyle, Makna ve Hecer gibi halklarla Himyer hükümdarlarına yazmış olduğu mektuplarda gayrimüslimlerin verdikleri söze sadık kaldıkları ve kurallara uydukları takdirde Allah Rasûlünün himayesiyle İslam topraklarında ve toplumu içerisinde yaşama koşulları belirlenmiştir.

Diğer taraftan, İslâm’ın ve Müslümanların hoşgörüsü altında rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayan gayrimüslimlerin var olan ibadethanelerinin bakım, onarım ve yıkılıp yeniden yapılması gibi düzenlemelere müsaade edilmiş ancak, ihtiyaç olmadığı yerlerde veya nüfus yoğunluklarının az olduğu yerlerde ise yeni bir kilise, havra ve ateş tapınağı gibi binaların yapılması tedbiren bazı şartlara bağlanarak kontrol altına alınmıştır.

İşte bu makalemizde İslâm’ın ve Müslümanların, zımmî statüsündeki gayrimüslimlere hoşgörüsünün en güzel örneklerinden birini teşkil eden eski adı Meyyâfârikîn olan Silvan’da 19. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Silvan Keldânî Kilisesi inşa süreciyle ilgili konular üzerinde durulacaktır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Meyyâfârikîn hakkında tarihsel bilgiler ve Osmanlı hâkimiyetine gelinceye kadar ki İslamlaşma süreci anlatılacaktır. Meyyâfârikîn’in tarihsel süreciyle ilgili bilgiler için İlk dönem İslâm tarihi ve coğrafyası kaynaklarının yanında Osmanlı dönemi kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Kilise inşasıyla ilgili bilgiler için ise Başbakanlık Osmanlı Arşivinden faydalanılmış ayrıca inşaat sürecinde ortaya çıkan bazı olumsuz durumlara da temas edilmiştir. Elde edilen bilgiler kronolojik bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır.

2. İSLÂM FETHİNE KADAR MEYYÂFÂRİKÎN

Eski adı Meyyâfârikîn olan (Diyarbakır’ın ilçesi) Silvan’ın tarihi bir geçmişe sahip önemli bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Meyyâfârikîn isminin ne olduğu ve nereden geldiği, şehrin geçmişinin nereye dayandığı ve nereye kadar gittiği hususunda ihtilafların olduğu görülmektedir. Öyle ki şehrin kökenini/geçmişini ifade etmek için efsane özelliği taşıyan motiflerle süslenmiş bilgilere müracaat edildiği de anlaşılmaktadır.

Meyyâfârikîn, Diyarbakır’ın kuzeydoğusunda ve il merkezine takribi 80 km. mesafede bulunan bir yerleşim yeridir. Burası, onu ilk inşa eden kıza nispetle “Meyyâ” olarak isimlendirilmiştir. Farsça ayrılık anlamına gelen “Fârikîn’in” karşılığı olarak ise ona “barc/g/în” denilmiştir. Şehrin zaman içerisindeki adlarının Yunanca Martyropolis, Süryânîce Mîpherkét, Muhargin ve Muphargin, Ermenice ise Nphkert şeklinde olduğu ifade edilmektedir. İslâmî kaynaklarda şehrin adının “Meyyâfârikîn” olana kadar farklı olduğu, bu devrede ise şehre, İran/Sâsânî topraklarında bulunan (kırk adet öldürülmüş) Hıristiyan

savaşının kemiklerinin toplanarak Meyyâfârikîn surlarının içerisine gömülmesinden dolayı “Medînetü’ş-şühedâ” (din kurbanlarının şehri) anlamında “Medûrasâlâ” denildiği belirtilmektedir.

Coğrafyacı Kazvîni, Meyyâfârikîn surlarının Hz. İsa döneminden kaldığını ifade etse de şehrin tarihinin daha eskiye öyle ki Yûşâ b. Nûn’a kadar gittiğini ifade etmektedir. Meyyâfârikîn’in geçmişinin sanıldığından daha eski olduğunu Evliya Çelebi de zikretmektedir. O, şehrin geçmişinin bir kısım efsanevi bilgiler de içeren özelliğiyle Hz. Çerçiş Peygamber olarak zikrettiği kişi ve ümmetine kadar gittiğini söylemektedir. Minorsky ise şehrin geçmişinin Urartulara kadar gittiğini, burada kullanılan dillere nispetle Meyyâfârikîn’in Süryânî, Âsurî ve Ermeni şehri olduğu nazariyelerinin olduğunu belirtmektedir.

Himyerî, bir kısım tarihçi ve coğrafyacıya göre Meyyâfârikîn’in Ermeni hudutları ile el-Cezîre hudutları arasında bulunmasından dolayı Ermeni şehri, bazılarına göre ise el-Cezîre beldelerinden olduğunun kabul edildiğini ifade etmektedir. Bekrî ise Meyyâfârikîn’in Nusaybin, Karkısiya, Rasûl-ayn, Âmid/Diyarbakır, Mardin, Samsât gibi yerleşim yerleriyle birlikte Diyar-ı Rebîa olarak adlandırılan bölge içerisinde olduğunu zikretmektedir.

Yine bir kısım müellife göre Meyyâfârikîn’i Bizanslılar bir kısmına göre de Sâsânîler kurmuşlardır. Bununla birlikte, şehrin etrafının sekiz giriş kapılı ve savaşla alınamayacak mukavemette kalın surlarla çevrilmesi ve burada kullanılan taşın Bizans’ın ve tuğlanın da Sâsânîlerin bina yapımında kullanmayı tercih ettikleri malzemelerden olması nedeniyle şehrin ortak değer ve karşılıklı yardımlaşmayla yapıldığı anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Meyyâfârikîn’in, Anadolu ile Mezopotamya veya Bizans ile Sâsânîler arasında hem bir geçiş hem de bir tampon noktasında olması tarihi süreç içerisinde şehrin önemini artırmıştır. Öyle ki Meyyâfârikîn ortaçağ döneminin bu iki büyük devleti arasında güvenlik hatlarının tesis edildiği bölgelerden olmuştur. Bu nedenle Meyyâfârikîn, miladi altıncı yüzyılın ikinci yarısında artan savaşlar nedeniyle Bizans ile Sâsânîler arasında el değiştiren bir konuma gelmiştir. Şehrin, Bizans ve Sâsânî sınır bölgesinde ve geçişken bir konumda olması, zaman zaman el değiştirmesi, ticaret ve evlilikler yoluyla bu iki milletin ve bölge halklarının kaynaşmaya müsait olması da Meyyâfârikîn’in ortak değer ve karşılıklı yardımlaşmayla yapıldığı anlayışını güçlendirmektedir.

İslâm vahyinin indiği yıllarda şehre hâkim olan Bizanslılar ticaret ve güvenlik kaygıları nedeniyle Meyyâfârikîn’i ihya ve tahkim etmiş, sur içine de Hıristiyan inancına göre ibadethaneler yapmıştır. İslâm fetihleri başladığında ve ordular bu bölgeye geldiğinde Diyarbakır ve el-Cezîre bölgesi dolayısıyla da Meyyâfârikîn Bizans’ın yönetimindeydi. Fetih süreciyle ilgili bilgi veren kaynaklarda Hıristiyanlığın simgelerinden olan manastır ve kiliselerden bahsedilmesi, şehrin kuruluşunun veya gelişip büyümesinin milattan sonra hatta İstanbul’un Doğu Roma’nın/Bizans’ın başkenti olduğu dönemlere denk geldiği kanaatlerini uyandırmaktadır.

3. MEYYÂFÂRIKİN’İN FETHİ VE İSLÂMLAŞMA SÜRECİ

Meyyâfârikîn, Hz. Ömer döneminde Şam/Suriye bölgesi başkomutanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından el-Cezîre’yi fethetmekle görevlendirilen İyâz b. Ğanem tarafından 18/639 veya 19/640 yılında fethedilmiştir. el-Cezîre fetihleri tek bir orduyla değil İyâz’ın görevlendirdiği farklı komutanların yapmış oldukları mücadeleler neticesinde ya sulhen ya da anveten/savaşla gerçekleştirilmiştir.

İyâz b. Ğanem, Diyarbakır kuşatmasına devam ederken Hakem b. Hişâm’ı Meyyâfârikîn’i fethetmekle görevlendirmiştir. O, yanına Ensar ve Muhacirlerden almış olduğu askerleriyle Meyyâfârikîn’e gitmiş ve şehri kuşatmıştır. Şehrin yöneticisi konumunda olan patrikle görüşerek İslâm dini hakkında bilgi vermiştir. Olumlu geçen ilk görüşmelere rağmen şehir teslim edilmemiştir. Bunun üzerine Meyyâfârikîn kuşatılmıştır. Dayanamayacaklarını anlayan şehir halkı barış istemek zorunda kalmıştır. Yapılan görüşmelerde Hakem b. Hişâm, silahlarını teslim etmeleri şartıyla, can, mal, namus ve inanç garantisi vereceğini belirtmiş, bunun üzerine de Meyyâfârikîn’liler teslim olmuşlardır. Şehir halkı sadece teslim olmakla kalmamış içlerinden önemli bir kısmı da Müslüman olmuştur. Bunda şehirde bulunan patriklerin de katkısı olmuştur. Çünkü onların çoğu Kudüs’ün fethini ve Hz. Ömer’in Kudüslülere davranışını görmüşlerdi. Oradan kaçıp el-Cezîre şehirlerine gelmişlerdi. Hakem b. Hişâm ile yaptıkları ilk görüşmelerde de İslâm dini hakkında bilgi edinmiş ve iki din arasında mukayese yapma fırsatı bulmuşlardı. Hakem b. Hişâm, kontrolü sağladıktan sonra hem dinin emir ve yasaklarını öğretmek hem de devletin görevlisi olarak az miktarda arkadaşıyla Meyyâfârikîn’de kalmıştır.

Bu gelişmelerden sonra İyâz b. Ğanem, Meyyâfârikîn ile ilgili idari düzenlemeleri yapmıştır.

Halkıyla görüşmüş, güvenliklerini garanti etmiş, esirleri serbest bırakmış ve insanların yerlerinde kalmalarını sağlamıştır. Bunların karşılığı olarak da onlara haraç vergisi yüklemiştir. Halk da, İyâz ve arkadaşlarının adaletli, iyi ve müsamahakâr davranışlarından dolayı teşekkür etmişlerdir.

Beşinci iklim bölgesinde bulunan Meyyâfârikîn Dicle nehrinin de sağladığı/beslediği eşsiz tabii güzellikleriyle şiirlere konu olacak vasıfta tavsif edilmiştir. Bağlarında, bahçelerinde ve yerleşim alanında bulunan zengin su kaynakları toprağı mûmbit ve bereketli kılmış, bu durum da şehri pek çok insanın yaşadığı ve yaşamayı tercih ettiği güzel bir yerleşim yeri haline getirmiştir. Böylelikle Meyyâfârikîn süreci içerisinde yaşanabilir bir İslâm beldesi haline gelmiştir.

4. FETİHTEN OSMANLILARA KADAR MEYYÂFÂRİKİN

Emevîler döneminde çok öne çıkmayan Meyyâfârikîn, Abbâsîlerin ilk dönemlerinde ise bir kısım hâricî isyanlarına şahit olmuştur. Abbâsîlerden Osmanlılara gelinceye kadar bölgeye ve Meyyâfârikîn'e Hamdânîler, Büveyhîler, Mervânîler, Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Artuklular, Zengîler, Eyyûbîler, Moğollar, Timurlular, Akkoyunlular ve Safevîler gibi devletler kısa veya uzun dönemlerle hâkim olmuşlardır. Öyle ki Hamdânîler ile Mervânîler Meyyâfârikîn'i başkent olarak da kullanmışlardır.

Meyyâfârikîn, Yavuz Sultan Selim Han'ın 1514 yılında yapmış olduğu Çaldıran Savaşı'nın ardından Şah İsmail'i takip etmek için çıktığı Tebriz seferinin akabinde fethedilmiştir. Yavuz Sultan Selim, Tebriz dönüşünde Anadolu'da/Amasya'da kışlamıştır. Çaldıran Savaşı ile Tebriz seferinin de gerekçeleri arasında bulunan Safevîlerin Kızılbaşlık propagandasının etkilerinin Azerbaycan-Diyarbakır-Bağdat hattında oldukça yüksek olması ve bölgede yaşayan halkların buna direnememesi ayrıca Şah İsmail ve taftalarının yapmış oldukları sınır ihlalleri ve sebebiyet verdikleri asayiş problemleri Yavuz Sultan Selim'i bir hal çaresi aramaya sevk etmiştir. Bölgenin geçişken bir yapıda olması ve buradaki Kürt boylarının kelime-i tevhit dışında hiçbir konuda anlaşamamaları gibi durumları dikkate alan Yavuz Sultan Selim ilk aşamada savaşa başvurmadan meseleyi çözmeye yoluna gitmiştir. Bu amaçla o, bölge insanlarını bilen, dini, ilmi, sosyal ve kültürel alanlarda iyi yetişmiş, hoşgörü sahibi, hem şahıs hem de aile olarak bölge insanları üzerinde önemi bir ağırlığı ve itibarı bulunan İdris-i Bitlisî'yi görevlendirmiştir.

İdris-i Bitlisî, bölgede aralarında ihtilaf olan beyleri ve halkları uzlaştırarak problemleri çözmeye çalışmış, bu sayede de Osmanlı'nın büyüklüğünü ve otoritesini muhataplarına kabul ettirmeye gayret etmiştir. Onun büyük gayretleri sonucunda başta Diyarbakır olmak üzere Meyyâfârikîn ve çevre yerleşim yerleri Osmanlı devletine bağlanmayı kabul etmişlerdir. Ancak, Safevîler ve yandaşlarının direnmeleri üzerine Yavuz Sultan Selim, Bıyıklı Mehmet Paşa'yı bir orduyla bölgeye göndermiştir. Mehmet Paşa'nın ve diğer yardımcı kuvvetlerin destekleriyle de bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Meyyâfârikîn de bölge beylerinden olan Ahmed Zükrî Bey tarafından fethedilerek Osmanlıya bağlanmıştır.

Diyarbakır yöresi Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra yapılan idari planlamayla şehir, Meyyâfârikîn'in de içinde olduğu on bir farklı sancağın/kazânın sancak merkezi olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bugünkü adıyla Silvan'a dönüşen Meyyâfârikîn, otuz ikinci Osmanlı Sultanı olan Abdülaziz döneminde 1873 yılında yapılan idari düzenlemeyle ilçe/kazâ merkezi olarak eskiden olduğu gibi Diyarbakır Sancağına bağlanmış ve şehrin en büyük ilçelerden biri olmuştur. Bu düzenlemeler sırasında şehirde hâkim yerleşim unsuru olarak bulunan Müslüman Süleymânî/Silvânî Kürtlerinden dolayı da şehre Silvan isminin verildiği ifade edilmektedir.

Meyyâfârikîn'in, İyâz b. Çanem ile başlayıp Osmanlıya geçişinden bu yüzyılın başına kadar olan zaman dilimi içerisinde Müslümanlar nezdinde her zaman önemli bir yeri olmuştur. Burada ilk fetihle başlayan İslamlaşma Müslümanların sayısını ve gücünü artırmış ancak bu durum gayrimüslim unsuru rahatsız edecek bir hal almamıştır. 1891 yılıyla ilgili verilen nüfus bilgilerine bakıldığında Silvan'ın 363 köy dâhil olmak üzere nüfusunun 25.217 olduğu, bunun 18.500'ünün Müslüman, 6.717'sinin de (Ermeni, Süryânî ve Keldânî gibi) Hıristiyan zümreden olduğu belirtilmektedir. Aynı dönemde Silvan şehir merkezinde 7.000 Müslümanın ve buna yakın da bir gayrimüslim kitlenin olduğu ifade edilmektedir. Şehrin yekününün yaklaşık oranlamasının ise % 70'inin müslüman, % 30'unun da gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayısal veriler ilk fetihden itibaren Meyyâfârikîn'de var olan gayrimüslim unsurun yaşam şartlarına ve hürriyetlerine dokunulmadığı hususunu çok açık bir şekilde ortaya koyan bilgilerdir.

Gayrimüslim unsurlar İslam topraklarında Osmanlı'nın son yıllarına kadar hoşgörüyle yaşamış, can, mal ve namusları korunmuştur. Öyle ki, Osmanlılar topraklarında yaşayan oldukça fazla ve farklı milletten olan unsurları tebaa/reâyâ sistemiyle rahat bir şekilde yaşatmış ve idare etmiştir. Bu sistem sayesinde

gayrimüslimlerin, Müslüman halk ile bir sorunları olmamış, bilakis onlar inançlarında özgür olmuş ve ibadetlerini de serbestçe yaşamışlardır. Müslüman yöneticiler diğer bir ifadeyle Devlet, hiçbir şekilde gayrimüslim halkı görmemezlikten gelmemiş aksine her türlü alanda olduğu gibi sosyal, kültürel, dini ve inançsal isteklerine de hal çaresi bularak olumlu cevap vermeye çalışmıştır. Bu duruma örnek olarak makalemizin de konusunu teşkil eden Silvan Keldânî Kilisesi inşasının yapımı için gerekli yazışmalar ilgili kişilerce yapılmış, Osmanlı Devleti de ilgili görevlileriyle bu isteğe yaklaşımını gösteren olumlu cevabını muhataplarına iletmıştır.

5. Silvan Keldânî Kilisesi İnşa Süreci

Meyyâfârikîn'in Hz. Ömer dönemiyle başlayan İslâm egemenliği süreci –zaman zaman farklı millet ve hanedanlarla olsa da- Osmanlıya gelinceye kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde doğal olarak Müslüman kimliği öne çıksa da şehirde bulunan gayrimüslim topluluğun etnik, sosyal, kültürel ve dini kimliğine Müslümanlar tarafından dokunulmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki bu kimlik Osmanlı'nın son yıllarına kadar güçlü bir şekilde muhafaza edilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi İslam medeniyetinin hüküm sürdüğü coğrafyada ve dolayısıyla Osmanlı topraklarında Müslüman ahalinin bulunduğu yerlerde ihtiyaç harici Kilise yapılması istenilen bir durum değildi. Var olan kilisenin bakımı, tamiri gibi durumlara müsaade edilmekteydi. Bununla birlikte ihtiyaç halinde sıfırdan ibadethane yapılmasına da müsaade edilmekteydi. İşte bu durumun en güzel örneklerden biri Silvan Keldânî Kilisesi inşasıdır. Bu inşaatın tarihi seyri ise şöyledir:

Daha önce de belirtildiği gibi Silvan kazasının merkez ve buraya bağlı yerleşim yerlerinde Müslümanların haricinde azımsanmayacak kadar Hristiyan nüfusun olması burada onların ibadetgâhla ilgili temel bazı dini ihtiyaçlarını gündeme getirmekteydi. Diyarbakir valisine ulaşan bu ihtiyaç üzerine o, durumu şifreli telgraf ile Dâhiliye Nezareti'ne iletmıştır. Ayrıca aynı vali, Silvan kazasının ehemmiyeti konusunda da Dâhiliye Nezareti'ne şifreli bir telgraf çekmiştir. Buna göre Bitlis vilayeti ile sınır olan bu kazanın siyasi ehemmiyetine binaen ehil ve muktedir bir kaymakamın buraya tayin edilmesini talep etmiştir.

Diyarbakir valiliğine Silvan mahalli meclisi tarafından yazılan yazıyla Silvan kazası merkezi olan Meyyâfârikîn'de Keldânî Kilisesi inşa edilmesi için ruhsat verilmesi istenmiştir. Silvan kaymakamı Seyyid Rıza, mal müdürü Seyyid Derviş başta olmak üzere kaza meclisi sekiz üyenin de imzalayıp mühürlemesiyle bu istek resmiyete kavuşturulmuştur. Arzuhalde, Meyyâfârikîn kasabasında yerleşik bulunan Keldânî milleti için bir ibadetgâhın lüzumundan bahsedilir. Çizilen projeye göre mabedin yüksekliği 8 zirâ, uzunluğu 15-16 zirâ ve genişliği 13 zirâ olacaktır. Diğer taraftan Tahziryan Cercisi Efendi'nin Hristiyan mahallesindeki 15 numaralı hanesini rızasıyla bir ibadetgâh olması için satması söz konusuydu. Yapılacak keşiften sonra bu hanenin kilise inşaatı için mahzurlu olmadığı görülürse yapının inşasına irade-i seniyyenin (emir/izin) verilmesi Diyarbakir ve tevabii (tebadan, tabi, bağlı) Keldânî milleti metropoliti Abdüyeşu Efendi tarafından istenir. Belediye dairesi heyetiyle yapılan keşif sonucunda bahsedilen evin Hristiyan mahallesinde olduğu görülmüştür. Konumu itibarıyla yıkılıp, yeni yapılacak kilise inşasına da mahzuru olmadığı anlaşılmıştır. Bunun için gerekli ruhsatın verilmesi için yazılan dilekçeye, harita ve Tahziryan Cercisi Efendi'nin hanesini rızasıyla verdiği dair senedin bir sureti eklenmiştir.

Diyarbakir ve tevabii Keldânî milleti metropoliti Abdüyeşu Efendi 18 Kânunevvel 1307 (30 Aralık 1891) tarihinde Diyarbakir valisine yazdığı tahririnde (açıklayıcı mektubunda) mahalli meclis üyeleri tarafından yazılan mazbataya (belge/tutanak) değinir. Yapılan keşif sonucunda bina yerinin ve yapılacak kilisenin konumu itibarıyla toplumsal bir sakıncaya sebebiyet vermeyeceğini belirtir. Bu konuda yürürlükteki usule göre hareket edildiğini ve gönderilen mazbataya satış senedi de eklendiğini ifade eder. Bu satış senedinden de anlaşılacağı üzere kilise inşası için satın alınan hanenin ücreti bizzat metropolit tarafından ödenmiştir. İnşaat masrafı, mahallinde yapılan araştırmalara göre keşif vesikasında da gösterildiği üzere 52.000 kuruş olarak tahmin edilmiştir. Bu masrafı da milletin/cemaatinin mensuplarına başvurmaksızın kendisi tarafından karşılanacağı metropolit tarafından yazıda açıklanmıştır. Mabedin iki kapısının olacağını; birisinin erkekler için, diğerinin ise kadınlara tahsis edileceğini ayrıca binanın üç adet de penceresi olacak şekilde planlandığını ifade eder. Bina yapılacak mahallin o gün olduğu gibi gelecekte de mahzurdan salim olduğu mazbatada gösterilmiştir. Bunun için mezkûr bölgenin Müslüman mahallesine, camilere, hayrat ve kale-yi hakaniyeye de yakın olmadığına ilgili belgeden anlaşılacağını ifade etmiştir. Kasabada mensup olduğu milletin efradından iki yüz elli kişinin elli hanede yaşadığını, bu mabet inşa girişiminde diğer milletlerin iştirak ve alakasının kesinlikle olmadığını da belirtmiştir. Ayrıca bu konuda

Silvan kaymakamlığı tarafından başka bir mazbata da tanzim ve takdim kılınmış olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle bu konuda gerekli izin ve ruhsatın verilmesi istenmiştir.

Diyarbakir vilayeti meclis idaresi, valiyle birlikte yedi üyenin imzalamasından sonra Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nekonuyla alakalı mazbatayı bekletmeden (iki hafta gibi bir sürede) yazmıştır. Yazıda, Silvan kazası merkezinde oturan Keldânîlerin ayinlerini icra edebilecekleri bir kiliselerinin mevcut olmadığı ifade edilir. Hristiyan mahallesinde bulunan özel mülkün yerine haritada gösterildiği üzere bir kilise yapılmasının öngörüldüğü belirtilir. Kilise inşa masrafı olarak tahmini bedel olan 52.500 kuruşun Diyarbakir Keldânî milleti metropoliti tarafından ödeneceği de zikredilir. Mezkûr kilisenin inşasına ruhsat verilmesi için gerekli emr-i âlinin (iznin/müsadenin) verilmesi mahalli meclis idaresinin mazbatasında istenir.

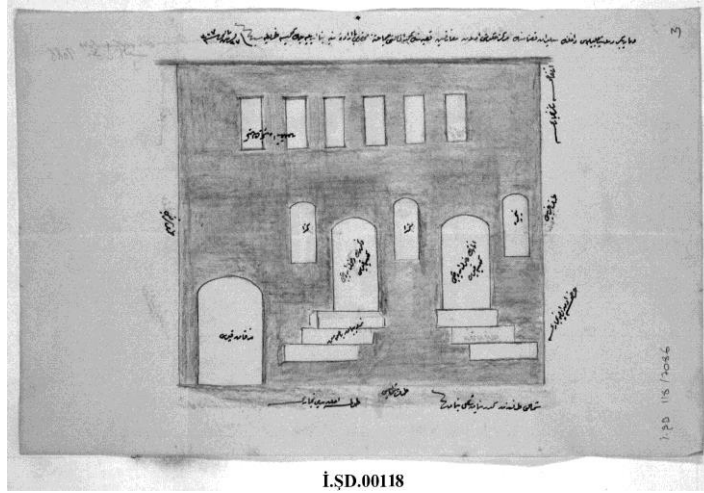
Adliye ve Mezâhib Nezâreti, Diyarbakir vilayet yazısının kuruma ulaşmasından sonra bu sefer 19 Kânunusani 1307 (31 Ocak 1892) tarihinde nâzırın imzasıyla sadrazamlık makamına kilise inşasına ruhsat verilmesiyle ilgili yazıyı yazar. Cemaatin Serpiskoposu tarafından dilekçe yazılarak Diyarbakir vilayeti meclis idaresine başvuru yapıldığını, mahzurdan sâlim olduğu görülünce yazılan mazbatanın nezârete ulaştığını ve bunun üzerine sadrazamlığa yazıldığı ifade edilmiştir. Babıali ise, yazılan Divan-ı Hümayun Kalemi müzekkeresinde görüleceği üzere konuyu 15 Şubat 1307 (27 Şubat 1892) tarihinde yeniden ele alır. Silvan kazasında yapılacak kilisenin durumuyla ilgili yapılan tahkikatın neticesinin olumlu olduğuna dair Diyarbakir vilayeti yazısının, Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin tezkiresinin takdim kılındığı belirtilir. Bunlara ek olarak sunulan yazılar okunup burada mütalaa edilir. İlgili arsanın vergisiyle ilgili hususun Maliye Nezaretine havale edilmesine ve kilise ruhsatının verilmesi hususundaki bütün yazışma evrakının Şura-yı Devlete takdim edilmesine karar verilir.

Silvan merkezinde yaşayan Keldânîlerin ayinlerini yapabilecekleri bir kiliseyi inşaat edebilmek için istenilen ruhsatı havi/içeren dosya Şura-yı Devlet'e havale edilmiştir. Diyarbakir vilayeti meclis idaresinin mazbatasıyla, Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin müzekkeresi diğer ek dilekçelerle birlikte Şura-yı Devlet'in Dâhiliye dairesinde okunur. İnşa edilecek kilisenin arsasının kaza merkezinde özel bir mülk olduğu, arsanın satın alınmasıyla inşa masraflarının Serpiskopos tarafından taahhüt edildiği anlaşılır. Projenin sosyal, kültürel, dini ve siyasi açıdan herhangi bir sıkıntılı durumunun görülmediğinden gerekli müsaadenin padişah tarafından da verilmesi durumunda kilise inşaatının hayata geçirilmesi dairesinin on sekiz üyesi tarafından uygun görülür. Ancak arsanın vergisiyle ilgili hususun maliye nezaretine tebliğ edilmesi lüzumu da burada belirtilir. Toplantının tarihi, meselenin Silvan kazası idare meclisinde ele alınmasından yaklaşık üç ay sonra, 15 Mart 1892'dir. Silvan'ın merkezinde yeni bir kilise yapmak üzere inşaat ruhsatı alınması için başvurulmuş beşinci kurum olan Şura-yı Devlet'e bu kadar kısa sürede yazıların ulaşması câlib-i dikkat'tir. Bu aynı zamanda, Osmanlı devlet ricalinin Müslümanlar dışındaki tebaanın inanç ve ibadet hürriyetine gösterdiği hoşgörü ve ehemmiyetin bir göstergesidir.

Üç mimar/ustanın mührünün bulunduğu keşifnâmeye göre ibadetgâhın maliyeti 52.500 kuruş olarak tahmin edilmektedir. Aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi masraf kalemleri tek tek çıkarılmıştır. Meyyâfârikîn kasabasında Keldânî milleti için inşa olunacak ibadetgâhın keşifnâmesi tabloda gösterildiği gibidir.

Taş	15.000 kuruş.
Kireç	15.000 kuruş.
Döşeme için taş	1.500 kuruş.
Duvarlar için kaplama taş	1.000 kuruş.
Ticariye, demir, suva ve sair	5.000 kuruş.
İstadiye	2.000 kuruş.
Amele	6.000 kuruş.
Yüncü	6.000 kuruş.
Hırdavat	500 kuruş.

Diyarbakir vilayeti dâhilinde Silvan kazasının merkezi hükümeti olan Mefârikîn kasabasının Keldânî milleti cemaatine mahsus bina edilecek kilise haritası ise yazıların eklerine ilave edilmiştir. Projeye göre bir tane sokak kapısı olmak üzere, kadın ve erkekler için ayrı ayrı kapılarla birlikte üç kapılı bir mabet düşünülmekteydi. Kiliseye üç büyük pencere dışında altı adet de çatıya yakın ışıklandırma penceresi yapılması öngörülmüştür.

Sadrazam ve yâver-i ekrem imzasıyla Babıalî'den yazılan tezkerede mesele padişaha arz edilir. Mahallinden, Nezâretten ve Şura-yı Devlet Dâhiliye dairesinden uygun görüşlerin alındığını belirten Ahmed Cevad Paşa gerekli izin için son karar merci olan padişaha başvurur. Tarihler, Rumî 27 Nisan 1308'i (9 Mayıs 1892) göstermektedir. Padişahın izin ve onayını gösteren irade-i seniyyenin sureti ise üç gün sonra yazılır. Adliye ve Mezâhib Nezâreti ile Maliye Nezâretî'ne 393 numaralı irade-i seniyye 12 Mayıs 1308 (24 Mayıs 1892) tarihinde tebliğ edilerek ruhsat için gerekli çalışma ve yazışmaların bir an önce yapılması istenir.

5.1 Kilise İnşaatının Siyasi Hadiseler Nedeniyle Gecikmesi

19. yüzyılın son çeyreğinde süre olarak uzun sayılamayacak yazışmalar sonucunda Keldânîler elli hanede ikamet eden müntesipleri için kilise inşaatı için ferman çıkarttırarak gerekli bina ruhsatını elde etmişlerdi. Ancak bölge, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalistlerin göz diktikleri Anadolu toprakları arasındadır. İngiltere Krallığı ve Rus Çarlığı, bu topraklarda yüzlerce yıldır barış ve huzur içinde Müslümanlar ile uyumlu yaşayan dindaşlarını ve özellikle de Ermenileri menfaatleri icabı kıskırtmaya başlamışlardı. 93 Harbi ya da diğer adıyla 1877-1878 Rus savaşı sonrasında yaşanan mağlubiyet ise onlara bu imkânı vermişti. Ermenilerin, Rus devletiyle anlaşarak Osmanlıya karşı başlattıkları ayaklanmalar sonucunda bölgede emniyet ve güven zedelenmişti. Millet-i Sadıka unvanını yüzlerce yıl gösterdikleri sadakate binaen alan Ermeniler, ihanet zehrinin tesiriyle Osmanlıya arkadan vurmaya, halkın en zayıflarını hunharca katletmeye başlamıştı. Nitekim 20 Haziran 1890 tarihinde Erzurum'da ilk Ermeni İsyanının çıkmasından iki yıl önce 1888'de IV. Ordu komutanlığına atanmış olan Müşir Mehmet Zeki Paşa bilgilendirilerek bölgede Müslüman Hıristiyan çatışmasının önüne geçmesi için görevlendirilmiştir. Bu gergin ortamda onların karıştığı fitne ve fesat, devlete sadık kalmış Keldânîlerin mabetlerinin inşaatının gecikmesine sebep olmuştur.

Keldânî kilisesi inşaatının gecikmesi bölgede güvenliği tehdit edecek bazı hadiselerin vuku bulacağı endişesi üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki süreç, Meyyâfârikîn kasabasında yaşayan Ermeni fesedesinin/fesatçılarının mektep adı altında büyük bir bina inşa ettikleri ve üç bine yakın Martini tüfeğini bölgeye sokarak sakladıkları -asılsız- ihbarıyla başlamıştır. Muhibir-i sadık Ahmed Sidki imzasıyla gelen jurnale göre Diyarbekir Jandarma Kumandanı Azimet Bey'le Seyyar Yüzbaşı Hamid Ağa da bölgede kötü yönetim sergilemekteydi. Diyarbekir vilayetinden konu ile ilgili bilgi istenmesi üzerine 8 Temmuz 1308 (20 Temmuz 1892) tarihinde yazılan cevabi yazıda tahkikat neticesinden Seraskerlik makamı bilgilendirilir. Ancak yapılan tahkikat sonucunda bu yöndeki istihbarî bilgilerin asılsız olduğu anlaşarak Dâhiliye vekâletine bilgi verilmiştir. Olayın arkasında ise Silvan kazası kaymakam vekili Ali Rıza Efendî'nin olduğu anlaşılmıştır. Kaymakam tecrübesizliğinin neticesi olarak kazada yaşayan Ermenilerin ihanetinden çekindiğinden ve böyle bir fesat hareketi de hissetmiş olmasının tesiriyle buna tevessül etmiştir. Ayrıca, ayrı bir yazıyla mahalli kuvvetlerin yetersizliği yanında mevcut cephanenin de kifayetsizliğini yazan kaymakam ihtiyaten yüz nefer asker talebinde de bulunmuştur.

Kaymakamlık yazısının gereğinin yapılması için Vilayetçe derhal harekete geçilmiş ise de aynı zamanda keyfiyetin tahkiki için merkezden Jandarma Binbaşısı Selim Ağa ile seyyar zabıtalardan Yüzbaşı Hamid Ağa Silvan'a gönderilir. Ağaların yaptığı inceleme ve soruşturma neticesinde iddiaların asılsız olduğu ve büyük bir inşaatın karışıklık çıkarmak için inşa edilmediği tebeyyün eder. Bunun neticesinde kaymakam azledilir. Her ne kadar ihbarı Muhbir Ahmed imzasıyla azledilen kaymakamın yapmış olduğu anlaşılabilir olsa da devlet, iddiaların üzerine gitmiştir. Durumun hassasiyetinden dolayı 4. Ordu Müşiriyeti olayın tahkik edilmesi için Erkânı harbiye Kolağası Ali Rıza Bey'le Yüzbaşı Ata Efendi'leri görevlendirmiştir. Onların sahada yaptıkları araştırma neticesinde yazdıkları layiha ve tanzim ettikleri harita 16 Teşrinisani 1308 (28 Kasım 1892) tarihinde Seraskerliğe gönderilmiştir.

Seraskerliğin jandarma dairesinde layiha ele alınarak üzerinde mütalaa edilince özellikle tapu memuru Cercisi Efendi hakkındaki fıkra dikkat çekmiştir. Layiha metninde Silvan'ın tarihi kale ve surlarının uğradığı talan ve tahribat da ortaya konmuştur. Ayrıca, İstihkâm ve İnşaat dairesine gerekli yazı yazılarak bu yapılarla ilgili ne tür bir muamelenin yapılması gerektiği de araştırılır. Gelen cevap, eski eserler arasında bulunan kale ve surların korunmasının yürürlükteki kanunlara göre zorunlu olduğu yönündedir. Seraskerliğin jandarma dairesi, bunların yağma ve tahripten korunması için ne tür tedbirlerin alınması gerektiğini Dâhiliye nezaretinden 25 Mayıs 1309 (6 Haziran 1893) tarihinde yazdığı yazıyla sorar.

5.2 Silvan'daki Sorunlar Üzerinde Bir Layiha

Dönemin siyasi şartları bölgede güveni azaltınca, yukarıda zikrettiklerimizin haricinde idari merkezlere müstear isimle şikâyet/ihbar dilekçelerinin yazılarak Keldânî Kilisesi inşaatının konu edildiği de görülmektedir.

Muhbir-i sadık Sadettin Ağazâde Ahmed bin Sıdkî imzasıyla takdim edilen varaka üzerine jurnalın doğruluğunu tahkik etmek üzere 26 Ağustos 1308 (7 Eylül 1892) tarihinde 4. Ordu Müşirliği'nden yazılan yazı üzerine görevlendirilmiş olan 4. Fırka Erkanı Harbi Kolağası kumandanı Ali Rıza Bey'le Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey bölgeye intikal etmişlerdir. Görevliler yerinde yaptıkları araştırmalar neticesinde oluşturdukları Layiha'yı 15 Eylül 1308 (27 Eylül 1892) tarihinde tamamlayıp rapor haline getirmişlerdir. Görevliler öncelikle Muhbir Sadettin Ağazâde Ahmed bin Sıdkî isimli birisinin Silvan'da yaşamadığını tespit etmişlerdir. Bunun yerine Sadettin Ağazâde Mehmed Emin isminde biri bulunmuşsa da okuma yazmasının olmadığı görülmüştür. Bu şahsın böyle bir istihbarat bilgisini yazmaya ve göndermeye iktidarı olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine tahkikat gizli bir şekilde sürdürülmeye çalışılmıştır.

Bölgeyle ilgili iddiaları ciddiye alan Osmanlı devleti yetkilileri tahkikat için gerekli görevlendirmeleri yapmış ancak tahkikatla görevlendirdikleri kişilerin daha önce yapılan idari işlemlerden haberdar olmamaları nedeniyle raporlarına hatalı değerlendirmeler yaptığı da anlaşılmaktadır.

Layihanın birinci fıkrasında ortaya konduğuna göre Ermenilerin bir fesat yuvası niyetiyle mektep görünümüne bir bina inşa ettikleri haberi doğru değildi. Çünkü zikri geçen bina onlara değil, Keldânîler'e aitti. Kasabaya son birkaç senede yerleşen on beş, yirmi gayrimüslim ailenin ibadet edecekleri bir kiliseleri olmaması nedeniyle Diyarbakir Keldânî Patriği tarafından ruhsatsız bir şekilde kilise inşaatı başlatılmıştı. Ancak gerek Diyarbakir gerekse Silvan idari meclislerince verilen emir üzerine inşaat durdurulmuştu. Bunun eksik bir bilgiden kaynaklanan bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Zira, tahkikatı yapan görevliler kilise inşaatı için verilen izin ruhsatına dair fermanın haberdar değillerdi. Bu anlamda askeri yetkililerin bu şekilde bilgi vermeleri de bir noktada anlaşılabilir, bir durumdur. Çünkü dönemin iletişim şartları ve bölgenin hassasiyeti bazen acele davranmayı gerekli kılmaktaydı. Layihaya göre kasabanın merkezinde bulunan harabe cami civarında bulunan 56 metre uzunluğunda 62 metre genişliğindeki arsanın içine henüz üstü örtülmemiş 15 metreye 16 metre ebadında bir kilise yapımı devam etmekteydi. Ancak kilise ruhsatsız bir şekilde ve mektep adı altında Keldânîlerce inşa edildiği raporda iddia edilmekteydi. Cercisi Efendi'nin surun burç tabir olunan kısmında inşa ettiği hanesinin satın alınarak üzerine ilk defa yapılacak olan ruhsatı alınmış olan Keldânî kilisenin yapımına ise devam edilmekteydi. Ancak bu bina için sarf edilecek 1 metre ebadındaki taşlar şehrin etrafını saran surdan sökülerek veya toprak üstündekilerden alınarak bedeli belediyeye 40 para gelir ücreti olarak kaydedilmekteydi. İhtiyaç olan kireç de surun kireç taşları yakılarak ücretsiz bir şekilde temin edilmekteydi. Kasabada inşa edilmekte olan birçok binanın da bu sur taşlarıyla yapıldığı ve yine burada yaşayan Protestan milletinin de henüz ruhsatını almadıkları kilise projeleri için de bu taşları satın aldıkları görülmekteydi.

Layihada muhbirin iddia ettiği yekûnda bir cephanenin Hıristiyan azınlıklarca Silvan'a sokulması

da kabil görülmemektedir. Yerleşim yeri küçük olduğu gibi bölgede yaşayan Müslümanların çoğunlukta olması da buna engel teşkil edecek niteliktedir. Zaten burada yaşayan Ermenilerin de lisanları Kürtçe olduğu gibi kilisedeki ayinlerde bile bu dili kullandıkları bilinmektedir. Müslüman köyleriyle komşu olan bu Hristiyanların Ermeni milliyetçiliği saikiyle bir kalkışmaya teşebbüs edemeyecekleri de raporda savunulmaktaydı.

5.3 Kilise Yapımı İçin Kullanılan Sur Taşlarının Ücretlendirilmesi

Layihanın düzenlenip kurumlarda müzakere edilmesinden sonra Dâhiliye vekâletinden Diyarbakir valiliğine yazılan yazıyla gizlenmeye çalışılan silahlarla ilgili araştırmanın derinlemesine sürdürülmesi istenir. Mektep adı altında ruhsatsız kilise inşası ve malzeme olarak da kanunlara göre korunması gereken tarihi sur taşlarının sarf edilmesi keyfiyetinin de mahallince araştırılması talep edilir.

Diyarbakir valiliğinden gelen cevapta ise Silvan'daki kilisenin ruhsatsız olmadığı aksine ferman-ı âli'ye istinaden inşaatına izin verildiği bildiriliyordu. Yazının ekine izin fermanının sureti iliştilmişti. Silvan'daki binaların sur taşlarından yapıldığı bilgisinin kısmen doğruluğu da teyit edilmekteydi. Kasabayı kuşatan surların birkaç duvar dışında genel itibarıyla yıkıldığı da yazıda kabul edilmekteydi. Bu durumda kasabadaki binaların inşaatında toprak üstünde kalanlarla yer altında kalan taşlar kullanılmaktaydı. Yakın zamana kadar bu taşlar ücretsiz olarak kullanılırken ilgili kurumların müdahalesiyle durum değişmiştir. Buna göre ayakta kalan eski duvarlardan taşların sökülmemesi, üzerinde yazı ve nakış olmaması kaydıyla isteyenlerine bu taşların satılmasının önü açılmıştır. Kaza idare meclisince takdir edilecek bedelin belediyeye gelir olarak kaydedilmesiyle bunların satılabileceği kararı vilayet idare meclisinde alınarak kaymakamlığa bildirilmiştir. Layihada her bir metrelik taşın kırk paraya satıldığı da zikredilmiştir. Bunun düşük bir ücret olarak görüldüğü de mahalli yöneticilere yazılmıştır. Valilik yazısının sonunda ise şayet tarihi sur taşlarının satılması yasaklanacaksa bunların ne şekilde muhafaza edileceği sorusu da sorulmuştur.

Dâhiliye nezaretinden Seraskerliğe yazılan yazıya vilayet tarafından gönderilen yazının sureti de eklenmekte ve bilgiler tekrarlanmaktadır. Diyarbakir vilayetinden gelen yazıda konunun, detaylı bir şekilde araştırıldığı görülmektedir. 963 adet sur taşının Silvan'da yaşayan Keldânî ile Protestan milleti tarafından satın alındığı ve bunun sonucunda toplanan 963 kuruşun ise Silvan belediyesine gelir olarak kaydedildiği bilgisi de paylaşılmaktadır. Bu meblağın mukabilinde ise tarihi surun muhafazası için 23 Mayıs 1310 (4 Haziran 1894) tarihinden itibaren aylık 30 kuruş maaşla bir kolcu tayin edildiği de bildirilmektedir. Taşların satılmasının yasaklanmasından sonra ise bir taş bile satılmamıştır. Yazıda, birkaç sene öncesine kadar dileyenin taşları istediği gibi kullanabildiği hatta redif zabitanın da inşa ettikleri binalarda bunları kullandığı da ifade edilmektedir.

Sur taşlarının korunması işi belediyeye havale edilirken artık bir taşın bile sattırılmaması için Silvan kaymakamlığına Dâhiliye Vekâletince gerekli yazı yazılır. Sadaret makamına yazılan Dâhiliye Vekâleti tezkeresiyle de satılmasının men edilmesinden sonra hiçbir taşın zayi edilmediği ve tarihi surların tahripten korunması işine ehemmiyet verildiği açıkça belirtilmektedir.

Buraya kadar Silvan'da yaşayan Keldânîlerin ibadet etme ihtiyaçlarına binaen Osmanlı Devletine başvurup ibadethane yapma izin süreci anlatılmıştır. Ancak Silvan Keldânî kilisesinin tamamlanıp ibadete açılmasıyla ve daha sonraki süreçle ilgili bilgiler –asıl konumuz olmaması ve ayrı bir çalışma gerektirmesi nedeniyle şimdilik- kapalıdır. Bununla birlikte hâlihazırda Silvan ilçesinde Belediye Camisi olarak bir cami bulunmaktadır. Bu caminin binası, uzun yıllar Kent sineması olarak kullanıldıktan sonra 1988 yılında camiye dönüştürülüp Belediye Camisi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Halk arasında ve resmi kurumlarda bu binanın daha önce Keldânî veya Ermeni kilisesi olarak kullanıldığı bilgisi bulunmaktadır. Yukarıda verdiğimiz kilise inşa planı veya krokisiyle şimdi vereceğimiz cami resmi karşılaştırıldığında bu bilginin kısmen de olsa Keldânî kilise binasının yaşamış olacağı dönüşüme uygun ve uyumlu olabileceğini göstermektedir.

Keldâni Kilisesinden dönüştüğüne inanılan Silvan Belediye Camisi

6. SONUÇ

Meyyâfârikîn, İslâm'ı tebliğ ve cihad maksadıyla ikinci İslâm halifesi Hz. Ömer döneminde İslam orduları tarafından fethedilen ilk yerleşim yerlerinden biridir. Fetih barış yoluyla gerçekleşmiş, halkına hoşgörüyle yaklaşmış, can, mal, namus, din ve dil gibi insani hakları koruma altına alınmış, güvence verilerek bu durum emanname ile tespit edilmiştir.

Meyyâfârikîn, Hz. Ömer ile başlayıp Osmanlıya gelinceye kadar ki tarihi süreç içerisinde çeşitli Müslüman devlet ve hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Müslümanlar, ilk uygulamalarını Hz. Peygamberden öğrenmiş oldukları zimmî tatbikatını burada sadakatle yerine getirmiş, Meyyâfârikîn'in etnik, sosyal, kültürel ve dini zenginliğini her daim korumuş ve muhafaza etmiştir.

Meyyâfârikîn, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılmış, burada yaşayan Keldâniler Osmanlı'nın yıkılmasına kadar devlete sadık olarak kalmışlardır.

Osmanlı devletinin, gayrimüslimlerin ibadet ihtiyacını karşılamak için yapılması planlanan dini binaların nasıl ve ne şekilde nereye yapılacağını, ne tür bir malzemenin kullanılacağını, takribi maliyetinin ne kadar olacağını önceden belirleyip onun neticesinde bina izin ruhsatı verdiği anlaşılmaktadır. Böyle davranarak da başlanılan bir işin bitirilmesi hesaplanmaktadır. Ayrıca olası bir gecikmede gayrimüslimlerin Devlete karşı olumsuz herhangi bir eylemde bulunmasının ve söz söylemesinin önüne geçilmesi düşünülmüş olmalıdır.

Silvan Keldânî Kilisesi inşa ruhsatı hızlı sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde Sadrazam Ahmed Cevdet Paşa'nın izin yazısı ve Sultan II. Abdülhamit'in onayıyla 1892 yılında verilmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı toprakları üzerindeki batılı devlet ve desteklediklerinin olumsuz faaliyetleri ve bunların neden oldu asayiş olayları bir takım isnatsız iddiaları ve şikâyetleri doğurmuş ve bu durum Keldânî Kilisesi inşasını biraz geciktirmiştir.

Osmanlı devleti ve yetkililerinin ibadet maksatlı Keldânî Kilisesi inşa sürecindeki takip ettikleri hiyerarşik düzene, kullandıkları siyasi ve ahlaki üsluba bakıldığında; zorlaştırmayan, kolaylaştıran, nefret ettirmeyen, sevdiren bir hoşgörü dilini ve tavrını tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Silvan Keldânî Kilisesi Osmanlı'nın son dönemlerinde inşa edilmiştir. Osmanlı'nın ihtişamlı gücünü kaybetmeye devam ettiği, emperyal devletlerin halkın duygularını kullanarak asayiş bozmaya çalıştıkları böylesi zor bir süreçte dahi farklı bir dinin ibadethane isteğine olumlu cevap verilmesi saygının, sevginin ve en önemlisi de âli cenaplığın bir tezahürüdür. Bu da İslam medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran unsurdur.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Mehmet. Cezire Bölgesi Fatih İyâz B. Ganm. İstanbul: Ravza Yayınları, 2011.
- Akyıldız, Ali. "Şûrâ-yı Devlet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/236-239. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Albayrak, Kadir. "Keldâniler". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/207-210. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Alican, Mustafa. Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan). İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Alican, Mustafa. "Meyyâfârikîn (Silvan) Şehrinin Kuruluşu Üzerine Bir İnceleme". TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi 4/12 (2014), 121-138.
- Baş, Gülşen. Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd. Fütûhu'l-büldân. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988.
- Cezar, Mustafa - Sertoğlu, Midhat. Mufassal Osmanlı Tarihi. 6 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

- Darkot, Besim. "Meyyâfârikîn". İslâm Ansiklopedisi. 8/195-196. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Demirtaş, Mehmet. "Silvan Kazâsı'nda Yerleşme ve Nüfus (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 15/38 (2008), 289-312.
- Ebü Ubeyd el-Bekrî, Abdullâh b. Abdilaziz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr (487/1094). Mu'cemü mesta'cem min esmâ'î'l-bilâdi ve'l-mevâdi. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm. Kitâbü'l-Emvâl. thk. Muhammed Halil Hırrâs. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- Erkal, Mehmet. "Arşın". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Evliya Çelebi. Tam Metin Seyahatnâme. sad. Tefvîk Temelkuran - Necati Aktaş. 10 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1986.
- Ezherî, Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed. Tehzîbü'l-lüğa. thk. Muhammed Avaz Mur'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2001.
- Fayda, Mustafa. "Zımmî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/428-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Halife b. Hayyât, Ebü Amr Halife eş-Şeybânî el-Basrî(240/854). Tarih. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397/1977.
- Hamidullah, Muhammed. el-Vesâiku's-Siyâsiyye. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, trz.
- Himyerî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî. er-Ravzû'l-mi'târ fi haberî'l-aktâr. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru's-Serrâc, 1400/1980.
- Hoca Sadettin Efendi. Tacü't-tevarih. haz. İsmet Parmaksızoğlu. 5 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 4. Basım, 1999.
- İbn Abdülhak, Ebü'l-Fezâil Safiyüddîn Abdülmü'min. Merâsîdü'l-ittilâ alâ esmâ'î'l-emkine ve'l-bikâ. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn A'sem el-Küfî, Ebü Muhammed Ahmed. Kitâbü'l-fütüh. thk. Ali Sîrî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-edvâ, 1411/1991.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî (367/977). Süretü'l-arz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1357/1938.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. es-Siretü'n-nebeviyye. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: y.y., 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer (774/1372). el-Bidâye ve'n-nihâye. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed. Lisânü'l-Arab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- İbn Zenceveyh, Ebü Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî. el-Emvâl. thk. Şâkir Zib Feyyâz. Suudi Arabistan: Kral Faysal İslami Araştırmalar Merkezi, 1406/1986.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. el-Kâmil fi't-târih. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1417/1997.
- İdrîs-i Bidlîsî. Selim Şah-nâme. haz. Hicabi Kırılanc. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd. Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd. Beyrut: Dâru Sâdir, trz.
- Kodaman, Bayram. "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler". SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 21 (Mayıs 2010), 131-138.
- Mînskoy, Vladimir. "Meyyâfârikîn". İslâm Ansiklopedisi. 8/195-201. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Müellifi Meçhul. Hudûdü'l-âlem mine'l-meşrik ile'l-mağrib. thk. Yusuf el-Hâdî. Kahire: Dâru's-Sekâfe Li'n-neşr, 1423/2003.
- Nâsir Hüsrev, Ebu Muîn Nâsir b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî. Sefernâme. thk. Yahyâ el-Haşâb. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Cedid, 1983.
- Öz, Mehmet. "Reâyâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 34/490-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Abdülkadir. "Cevad Paşa". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/430-431. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özel, Ahmet. "Gayri müslim". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 13/418-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Savran, Ahmet. "Meyyâfârikîn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/511-512. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir. Târihu'l-ümem ve'l-mülük. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.
- Turan, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 2. Basım, 1969.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer. Fütühü's-Şâm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn. Mu'cemü'l-büldân. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 2. Basım, 1415/1995.
- Yavuz, Hulusi. "Adliye Nezâreti". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/389-390. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Zuhaylî, Vehbe. İslâm Fıkhı Ansiklopedisi. 10 Cilt. İstanbul: Risale, 2. Basım, 1992.

Arşiv Belgeleri

- (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası, BEO. 00546.40912.01.
- (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası, BEO. 00546.40912.02.
- (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası, BEO. 00546.40912.03.
- (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası, BEO. 00546.40912.04.
- (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi, DH.MKT. 00073.008.01.
- (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi, DH.MKT. 00073.008.03.
- (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi, DH.MKT. 00073.008.04.
- (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi, DH.MKT. 00073.008.05.
- (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi, DH.MKT. 00073.008.06.
- (BOA), Dahiliye Şifre Kalemi, DH.ŞFR. 153.040.01.
- (BOA), Dahiliye Şifre Kalemi, DH.ŞFR. 153.041.01.
- (BOA), İrade Dahiliye, İ.DH.0793.064395.04.
- (BOA), İrade - Şûrâ-yı Devlet, İ.ŞD.118.7086. 01.
- (BOA), İrade - Şûrâ-yı Devlet, İ.ŞD.118.7086. 02.
- (BOA), İrade - Şûrâ-yı Devlet, İ.ŞD.118.7086. 03.
- (BOA), Şûrâ-yı Devlet, ŞD. 2591.05.01.
- (BOA), Şûrâ-yı Devlet, ŞD. 2591.05.02.
- (BOA), Şûrâ-yı Devlet, ŞD. 2591.05.03.
- (BOA), Şûrâ-yı Devlet, ŞD. 2591.05.04.
- (BOA), Şûrâ-yı Devlet, ŞD. 2591.05.05.